

«НАВКОЛИШНІЙ СВІТ»

3 – 4 класи (авт. Пушкарьова Т.О.)

«ПРИРОДНИЧА», «ГРОМАДЯНСЬКА ТА ІСТОРИЧНА», «СОЦІАЛЬНА ТА ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНА», «МИСТЕЦЬКА» ОСВІТНІ ГАЛУЗІ)

Пояснювальна записка

Програма інтегрованого курсу «Навколишній світ» забезпечує реалізацію освітніх галузей «Природнича», «Громадянська та історична», «Соціальна та здоров'язбережувальна», «Технологічна», «Мистецька» у відповідності до Державного стандарту початкової освіти.

Поєднання в змісті інтегрованого курсу «Навколишній світ» елементів природознавства, технологій, суспільствознавства, історії, екології, природоохоронної діяльності, збереження здоров'я, етики, естетики, українознавства, літератури та мистецтва створює сприятливі умови для досягнення **основної мети**: формування компетентностей в галузі природничих наук, техніки і технологій, екологічної та інших ключових компетентностей шляхом опанування знань, умінь і способів діяльності, розвитку здібностей, які забезпечують успішну взаємодію з природою, формування основи наукового світогляду і критичного мислення, становлення відповідальної, безпечної і природоохоронної поведінки здобувачів освіти у навколишньому світі на основі усвідомлення принципів сталого розвитку.

Мета інтегрованого курсу «Навколишній світ» реалізується через **завдання**:

- формування в учнів основ наукового світогляду, місце людини в ньому; засвоєння узагальнених та емпіричних понять, які відображають основні закономірності реального світу, розширюють і систематизують соціальний та пізнавальний досвід учнів;

- особистісного розвитку школяра, формування у нього почуття патріотизму, належності до етносоціального та соціально-культурного середовища, до природи і суспільства, виховання громадянина України, ознайомлення з соціальними нормами і традиціями українського народу;

- формування загальноприйнятих стандартів поведінки, толерантної взаємодії з людьми, ціннісних орієнтацій у різноманітних галузях життя, культурній спадщині України, сім'ї, рідного краю; усвідомлення учнями

універсальної цінності життя; екологічної, естетичної, валеологічної, практичної, моральної і пізнавальної цінностей природи;

- ознайомлення з основними методами пізнання; розширення життєвого досвіду учнів як основи розвитку особистості через використання активних, пошукових, творчих методів у процесі вивчення різноманітних природних і суспільних явищ у їхній єдності і взаємодії; здійснення пропедевтики навчання на наступних освітніх рівнях.

Інтегрований курс «Навколишній світ» спрямований на розвиток логічного мислення учнів, загальнонавчальних, дослідницьких умінь; творчих здібностей, позитивної мотивації до пізнання природи і суспільства; толерантного ставлення до відмінностей культур, традицій і різних думок.

Мета курсу «Навколишній світ» реалізується за допомогою комплексного застосування традиційних та інноваційних методів навчання, формування навчальних компетенцій в процесі виконання таких завдань:

- формування уявлення учнів про цілісність світу, його єдність, взаємозв'язки, взаємозалежності, властивості, закономірності;

- формування теоретичних та емпіричних понять;

- формування основ наукового світогляду;

- формування екологічної культури, уявлень про місце людини в природі як її невід'ємної частини; засвоєння традицій українського народу;

- забезпечення єдності інтелектуального та емоційного сприйняття природи, заохочення учнів до практичної природоохоронної діяльності; розвиток екологічно грамотного, відповідального ставлення до природних ресурсів рідного краю, своєї країни і всього світу в цілому;

- виховання моральної спрямованості особистості, усвідомлення учнями етичних та естетичних норм поведінки в усіх напрямках їх життєдіяльності;

- створення умов для різнобічного розвитку учнів, їх емоційно-вольової сфери, формування в кожній дитині пізнавальної активності, самостійності та творчої особистості, здатної до самовираження і спілкування;

- формування основ споживчої культури, вміння самостійно приймати рішення щодо власної поведінки.

- формування інтересу до книги, ознайомлення учнів з різноманітною навчально-пізнавальною і художньою літературою.

Основними структурними компонентами курсу є: науково-пізнавальний (система знань про природу і місце в ній людини), діяльнісний

(навчально-пізнавальна, практична та ігрова діяльність) і ціннісний (система цінностей у ставленні до природи, людей і себе).

Курс «Навколишній світ» побудовано на основі компетентнісного, діяльнісного, інтегрованого підходів, загальнодидактичних принципів, діяльнісної та особистісно зорієнтованої технології навчання.

Зміст курсу «Навколишній світ», у якому відображено глибокі взаємозв'язки, що існують між гуманітарними, природничими, етичними, естетичними, моральними та іншими аспектами процесу пізнання світу, розкривається через такі **лінії змісту навчання**:

Людина як особистість. Зміст цієї лінії навчання розкривається через формування уявлення учнів про життя людини як однієї з найвищих цінностей реального світу, про неповторність кожної людини як самоорганізованої, моральної і самоцінної особистості, про цінність моральних якостей, а також через уміння застосовувати набуті знання для вироблення рис характеру (наполегливість, старанність, працелюбство, моральність). В програмі передбачено вивчення будови і головних функцій організму людини, правил гігієни, профілактики захворювань і надання посильної медичної допомоги.

Людина в суспільстві. Ця лінія змісту навчання реалізується протягом усього періоду вивчення курсу «Навколишній світ» у початковій школі. Уявлення про взаємозв'язки між окремою людиною і суспільством формуються через пізнання національно-державної символіки, державного устрою та Конституції України, головних історичних подій, території і кордонів України, її природи та економіки, етнічного та демографічного складу населення, української культури, свого родоводу, правил поведінки учня і формування умінь надавати посильну допомогу членам сім'ї у веденні господарства, виконувати свої обов'язки учня.

Поетапне усвідомлення довкілля і себе у ньому є одним з основних завдань курсу. Воно зосереджується у вихованні любові до своєї сім'ї, доброзичливого ставлення до людей, любові до Батьківщини, патріотичних почуттів, розумінні загально визнаних прав людини та рівноправності людей у світі.

Культура. У розділи програми, присвячені краєзнавству, культурній спадщині українського народу і людства в цілому, художньому усвідомленню довкілля тощо, включені елементи знань про культурно-історичне середовище: пам'ятки історії та культури, архітектури та народного мистецтва.

Об'єкти природи. Знання про природу Землі закладені в зміст програми майже в кожному її розділі, оскільки, перш за все, необхідно познайомити учнів з явищами неживої і живої природи, які відбуваються на нашій планеті і так чи інакше впливають на життя людей.

Діяльнісний компонент в цій змістовій лінії представлений практичними роботами, лабораторними дослідженнями, спостереженнями, які спрямовані на формування в учнів умінь виявляти ознаки і властивості речовин, навчити розрізняти об'єкти неживої природи, організми, рукотворні об'єкти, визначати масу тіл, наводити приклади агрегатних станів речовини, спостерігати і порівнювати теплові і світлові відчуття, вимірювати температуру повітря і води, вміти зберігати тепло і електроенергію в побуті.

У відповідні розділи програми включено матеріал, який знайомить учнів з речовинами, необхідними для життя рослин і тварин, складом та будовою речовини, ознаками і властивостями тіл і речовин, агрегатними станами речовини; формує уявлення про склад і значення повітря, води, гірських порід, ґрунту, про основні енергоносії на планеті і можливості енергозбереження.

Науково-пізнавальний компонент цієї змістової лінії у програмі включає знання про зовнішню будову і основні властивості рослин і тварин: живлення, дихання, рух, виділення, розмноження, розвиток; різноманітність живих організмів (бактерії, гриби, рослини, тварини), особливостями їх будови, росту, розвитку, процесів життєдіяльності та поведінки, і ознак їх пристосування до умов навколишнього середовища, про основні системи і органи організму людини, як єдине ціле, про їхні основні функції систем і органів людини та умови, які забезпечують здоровий спосіб життя людини.

Поняття «нежива» і «жива» природа відображені в певній послідовності тем, у демонструванні найбільш яскравих явищ неживої і живої природи та їхніх взаємозв'язків.

Завдяки реалізації діяльнісного компоненту в змісті програми в учнів формуються уміння, спрямовані на взаємодію, спостереження і вивчення рослинного і тваринного світу, охорону природи, дотримання здорового способу життя, надання необхідної долікарської медичної допомоги. Ціннісний компонент у програмі представлено матеріалом, спрямованим на усвідомлення учнями не тільки матеріальної, але і моральної, пізнавальної, гігієнічної, а також естетичної цінностей природи для життя людини.

Взаємозв'язки в природі. У програмі лінія змісту навчання розкривається у тісній взаємодії неживої та живої природи з метою формування в учнів розуміння взаємозалежностей у природі, цілісності і

єдності навколишнього світу; знань про взаємодію людини і природи, сезонні зміни в природі, причини їхньої періодичності; про встановлення найпростіших взаємозв'язків між природними умовами на певній території та господарською діяльністю людини.

Методи пізнання природи. Ця змістова лінія реалізована в програмі через систему знань про умови і правила проведення спостережень, дослідів, практичних робіт, призначення приладів для спостережень та дослідів і формування умінь дослідницької діяльності учнів.

Рідний край. Програма дає можливість реалізувати цю лінію змісту навчання за допомогою проблемних тем, практичних завдань, які спрямовані на отримання учнями знань і формування у них пізнавальних умінь, необхідних для вивчення рідного краю, різноманітності його природи, господарської діяльності населення, а також для природоохоронної діяльності в рідному краї. Змістова лінія «Рідний край» передбачає ознайомлення з особливостями природи своєї місцевості.

Україна на планеті Земля. Реалізація цієї лінії змісту навчання забезпечується через включення до програми знань про розташування України на фізичній карті світу і глобусі та різноманітність її природи. Зміст програми дає можливість формувати уявлення учнів про форми земної поверхні, водойми, багатство земних надр України, закономірне розташування природних зон на її території, особливості їх рослинного і тваринного світу, природоохоронну і господарську діяльність, традиційні заняття населення України; розрізняти за умовними знаками основні форми земної поверхні, моря, найбільші водойми України; розпізнавати найхарактерніші рослини і тварини своєї природної зони.

Земля – планета Сонячної системи. У програмі передбачено ознайомлення учнів з поняттям «Земля як планета Сонячної системи», формування уявлень про форму Землі, добове обертання і річний рух Землі навколо Сонця, земне тяжіння, форми земної поверхні, земні надра, глобальні екологічні проблеми Землі. У програмі закладені практичні роботи, що сприяють формуванню необхідних дослідницьких і практичних умінь: описувати об'єкти і явища природи, вести календар спостережень, орієнтуватися на місцевості за допомогою плану, карти, компаса тощо. За допомогою проблемного матеріалу виховного спрямування в учнів формується усвідомлення себе частиною своєї землі, частиною українського народу, розуміння необхідності збереження природних багатств планети.

Охорона і збереження природи. Наскрізно у програмі подаються уявлення про цінність природи для життя людей, залежність життя людей від

стану навколишнього середовища, про охорону об'єктів неживої і живої природи. Програма передбачає ознайомлення з Червоною книгою та її значенням, з заповідними територіями, вимагає виконання правил поведінки у природі з одночасним залученням учнів до природоохоронної діяльності, з дотриманням народних традицій у ставленні людини до природи.

Інтегрований характер змісту і широкі міжпредметні зв'язки курсу «Навколишній світ» дозволяють йому органічно взаємодіяти з іншими дисциплінами, позакласними виховними заходами, що сприяє системності та наступності всього освітньо-виховного процесу в початковій школі, створює можливості для попередження перевантаження учнів.

Важливою особливістю змісту курсу «Навколишній світ» є його екологічне спрямування. Особлива увага приділяється вихованню відповідального ставлення до природи, необхідності її збереження і охорони. В певній мірі, зміст курсу «Навколишній світ» - це результат інтеграції основних аспектів проблеми збереження і охорони життя:

- екологічного, природоохоронного;
- валеологічного (збереження фізичного психічного та духовного здоров'я людини як частини природи);
- духовно-творчого (збереження, створення духовного простору людини, розвиток її творчого потенціалу, спрямованого в діяльності на гуманні цілі, бо, як відомо, без творчості у людини не може бути повноцінного духовного життя).

Інтеграція змісту створює передумови для широкого застосування нових методів і технологій викладання курсу. Враховуючи надбання сучасних наукових досліджень з проблеми розвитку особистості в процесі навчання і виховання, основою методики курсу «Навколишній світ» став інтегративно-діяльнісний підхід. Це системна організація освітньо-виховного процесу на засадах впровадження науково обґрунтованої структури діяльності на кожному уроці. Такий підхід дозволяє формувати в учнів цілісне уявлення про навколишній світ через пошуково-практичну діяльність. Учні отримують необхідні знання за допомогою різноманітних способів активізації пізнавальної діяльності: спостережень, дослідів, вправ з моделювання, конструювання об'єктів та явищ навколишнього світу; спеціальних вправ для розвитку уяви, вправ з літературної творчості (складання казок, легенд, оповідань та поетичних рядків про навколишній світ), вправ та завдань для оволодіння загально-навчальними вміннями.

З метою впровадження у навчальний процес проєктних технологій програма передбачає завдання для самостійного пошуку інформації через

додаткову літературу (енциклопедії, довідники тощо), інформаційні ресурси (Інтернет тощо), а також через спілкування зі старшими (батьками, вчителем тощо). Такі завдання програма представляє як міні-проект «Мої власні відкриття».

У методиці курсу «Навколишній світ» можуть використовуватися елементи методик викладання інших предметів: природознавства, мови і читання, музики, образотворчого мистецтва, трудового навчання. Надається перевага активним, творчим методам, а також дослідницьким методам: спостереженням, дослідам, практичним роботам; екскурсіям дослідницького спрямування, предметним урокам, евристичним бесідам, інсценізаціям, ігровим та діалоговим методам з широким залученням засобів літератури та мистецтва, народної творчості. Вказані методи допомагають учням самостійно відкривати для себе нові властивості і взаємозв'язки у довкіллі, знаходити власні рішення різноманітних завдань-проблем; формулювати і висловлювати особисту думку з тих чи інших питань. Тобто, особливого значення в процесі викладання курсу набуває розвиток самостійної й пошукової діяльності учнів, формування дослідницьких умінь: спостерігати явища і події, відкривати в них нове, невідоме, накопичувати в свідомості якомога більший арсенал образів навколишнього світу, розвивати інтерес до нього.

Принцип гуманізації освіти спрямовує курс «Навколишній світ» на використання особистісно зорієнтованих технологій навчання. Тому особистість учня, його індивідуальність, вікові особливості розвитку виступають як головні і визначальні умови побудови методики курсу.

Пропонується наступна структура курсу «Навколишній світ».

У 3 класі (4 години на тиждень) інтегруючою основою курсу «Навколишній світ» виступає ідея змін, що постійно відбуваються в довкіллі «все тече, все змінюється». Ця ідея дозволяє показати учням на прикладах сезонних змін в природі і житті людей, а також прикладах глобальних, але достатньо наочних явищ, як колообіг води в природі, колообіг живої речовини, що в цілісному і єдиному світі існують взаємозв'язки.

У 3 класі курс має 4 розділи: «До побачення літо, здрастуй осінь калинова», «Зимова казка», «Людина та її організм», «Веснянки».

У 4 класі (4 години на тиждень) курс «Навколишній світ» має два розділи: «Наша планета: живий світ» та «Наша планета: країни і народи». В основу побудови змісту покладено екологічний, валеологічний, краєзнавчий, українознавчий і планетарний принципи.

Перший розділ «Наша планета: живий світ» містить систематизовані відомості про рослини, тварини, будову організму людини і охорону її здоров'я. Матеріал другого розділу систематизовано на основі поступового ознайомлення учнів з поняттями: рідний дім, вулиця, місто, рідний край, Україна, планета, Всесвіт. Учні по-новому відкривають для себе рідний край з його селами, містами, людьми і їхніми традиціями, а також інші країни нашого спільного дому - планети Земля. Використання різноманітних пошукових методів, моральна спрямованість змісту і відповідна тематика - все це створює можливості для самостійної роботи учнів, сприяє особистісному сприйняттю важливих понять курсу: Батьківщина, рідний край, життя як унікальне явище на Землі.

Завдяки такій побудові курсу ми маємо можливість спочатку на конкретному краєзнавчому, а потім і в глобальному планетарному світі створити пропедевтичну основу формування в учнів сучасної наукової картини світу, розвитку уявлень про його взаємозв'язки і цілісність.

3 клас

(4 години на тиждень, всього 140 годин)

Зміст навчання	Очікувані результати навчання здобувачів освіти
1. ДО ПОБАЧЕННЯ ЛІТО, ЗДРАСТУЙ ОСІНЬ КАЛИНОВА	
<i>1.1 Усе довкола змінюється</i>	
<p>Різноманітність природи. Закони природи.</p> <p>Приклади змін, які постійно відбуваються в навколишньому світі: зміни, які пов'язані з часом доби: згортання (розгортання) пелюсток у квітів, спів пташок тощо; сезонні зміни: висоти Сонця над обрієм упродовж року, температури повітря, опадів, зміни в світі рослин, тварин, у житті(праці, побуті) людей.</p> <p>Приклади змін у навколишньому світі, які періодично повторюються: восени - падолист, узимку - сніг тощо, та необоротних змін: відмирання однорічних</p>	<p>Здобувач освіти: <i>називає</i> зміни, пов'язані зі зміною дня і ночі; зміною пори року; <i>наводить приклади</i> змін у навколишньому світі, які періодично повторюються, необоротних змін; <i>пояснює</i>, що світ, у якому ми живемо, мінливий, і в ньому все постійно змінюється: швидко або повільно, але деякі зміни повторюються з часом, йдуть «по колу» (наприклад, кожного року одна пора року змінює іншу, кожної зими випадає сніг, а кожної осені листя дерев жовтіє й облітає); <i>спостерігає та описує зміни</i> в природі відповідно до пори року; <i>фіксує результати</i> спостережень (виконує замальовки, робить записи, складає прості таблиці); <i>робить висновки</i> про те, що ми живемо в мінливому світі, у якому деякі зміни ніколи не повторюються, а деякі - повторюються періодично, утворюючи природні цикли (колообіги); кожна пора року вносить в навколишній світ свої зміни, які періодично повторюються з року в рік;</p>

<p>рослин, руйнування гір, зміна річища тощо. Вивчення природи людиною. Спостереження за змінами в навколишньому світі, фіксування спостережень.</p>	<p>дотримується правил спостереження за навколишнім середовищем.</p>
<p>1.2 Спогади про літо</p>	
<p>Ознайомлення з ознаками літа. Спостереження за природою влітку. Ознаки, за якими ми відрізняємо літо від інших пір року: висота Сонця над обрієм, температура повітря, колір неба, опади; зміни в рослинному світі: зростання, цвітіння, визрівання плодів і насіння. Сучасний та народний календарі, народні прикмети літа. Жива природа влітку. Рослини лісу. Лікарські рослини лісів. Тварини лісу. Охорона лісу. Правила поведінки у лісі влітку. Зміни, які вносить літо в життя людей. Праця людей влітку: збір урожаю, сівба озимих, збір лікарських рослин, охорона рослин і тварин; різноманітний корисний відпочинок улітку.</p>	<p>Здобувач освіти: називає літні місяці, прикмети літа - ознаки, за якими ми відрізняємо літо від інших пір року; наводить приклади тварин лісу, ознак літа, літніх народних прикмет про живу і неживу природу влітку; змін, які відбуваються у природі влітку; змін, які вносить в життя людей літо; пояснює зміну пір року; фіксує результати спостережень: виконує замальовки, робить записи, складає прості таблиці; робить висновки про літні зміни в природі і житті людей; презентує виконане творче завдання; дотримується правил поведінки біля водойм, у лісі.</p>
<p>1.3 Що означає: «вже осінь прийшла»?</p>	
<p>Перші ознаки осені, які вже можна спостерігати наприкінці літа: поступове зниження температури повітря, особливо вночі, зміни кольору неба, жовкне листя, достигли плоди на фруктових деревах. Кінець літа - чудова врожайна пора.</p>	<p>Здобувач освіти: називає перші ознаки осені наприкінці літа; наводить приклади перших ознак осені (поступове зниження температури повітря, особливо вночі, зміна кольору неба, жовкне листя, достигли яблука тощо); спостерігає та описує зміни в природі наприкінці літа; фіксує результати спостережень: виконує замальовки, робить записи, складає прості таблиці</p>
<p>1.4 З чого починається осінь?</p>	
<p>Осінні зміни в природі: зміна висоти Сонця над обрієм, тривалість світлового дня, температура повітря, колір неба і хмар, опади.</p>	<p>Здобувач освіти: називає осінні місяці, осінні зміни в природі, зміни в рослинному світі, зміни у житті тварин, назви осінніх грибів своєї місцевості, твори літератури, мистецтва, народної творчості про рідну природу восени;</p>

<p>Термометр. Види термометра та їх призначення.</p> <p>Зміни в рослинному світі: зміни кольору листя, падолист, особливості падолисту в умовах міського середовища.</p> <p>Плоди і насіння рослин рідного краю.</p> <p>Збір урожаю восени. Овочеві культури, які збирають восени.</p> <p>Підготовка ланів, садів і парків до зими.</p> <p>Осінні гриби своєї місцевості. Розмноження грибів. Грибниця, її взаємозв'язок із корінням дерев.</p> <p>Осінні зміни в житті тварин. Підготовка тварин до зими. Осінній святковий <u>та народний календар</u>.</p> <p>Осінь у поезії, музиці, народній творчості.</p>	<p><i>наводить приклади</i> змін у рослинному і тваринному світі (3-4 приклади), грибів своєї місцевості (5-6 прикладів), їхніх властивостей (корисних, поживних, цілющих чи лікувальних); <i>пояснює призначення</i> термометра, його види і будову;</p> <p><i>спостерігає та фіксує</i> результати спостережень, виконує замальовки, робить записи, складає прості таблиці;</p> <p><i>відрізняє</i> деякі їстівні гриби від деяких отруйних;</p> <p><i>дотримується правил</i> поведінки в природі, способів захисту й охорони рослин і тварин, збирання грибів; користування термометром; <i>робить висновки</i> з приводу екологічних проблем, які виникають в результаті необміркованої, необережної людської діяльності.</p>
<p>Екскурсії:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ до лісу, на луку, до парку, у поле для спостереження осінніх змін у природі й діяльності людей; ▪ на заготівельні підприємства для спостереження процесу заготівлі овочів та фруктів на зимовий період; <p>Спостереження в природі:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ осінніх прикмет (висоти Сонця над обрієм, зменшення тривалості світлового дня, видів хмар, опадів, змін кольору неба); ▪ народних прикмет осені в природі та за народним календарем, осінніх змін у рослинному і тваринному світі; <p>Практичні роботи:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ розпізнавання насіння однорічних рослин; ▪ збір насіння, закладання на зберігання; ▪ збір і сортування лікарських рослин своєї місцевості; <p>Навчальні міні-проекти:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ «Які рослини є символами України?» ; ▪ «Спостереження за природою, які допомогли людині створити календар». <p>Творче завдання. Складання казки про літо.</p>	
<p>1.5 Хто землю доглядає, про того земля dbae</p>	
<p>Поняття про гірські породи, їх різноманітність.</p> <p>Корисні копалини, способи їх видобування.</p> <p>Види корисних копалин. Використання корисних копалин у господарській діяльності</p>	<p>Здобувач освіти:</p> <p><i>має уявлення</i> про гірські породи, корисні копалини та способи їх видобування; утворення ґрунту із гірських порід; про те, як живі організми впливають на родючість ґрунту, про найгостріші екологічні проблеми своєї місцевості;</p> <p><i>знає</i> властивості ґрунту; основні види ґрунтів; назви найпоширеніших гірських порід та корисних копалин рідного краю, їх властивості і використання;</p>

<p>людини. Значення корисних копалин в житті людини.</p> <p>Склад ґрунту.</p> <p>Родючість – основна властивість ґрунту. Утворення і розвиток ґрунту. Мешканці ґрунту та їх роль у підвищенні родючості ґрунту. Роль живих організмів в утворенні гірських порід.</p> <p>Земля - годувальниця.</p> <p>Підготовка ґрунту до зими.</p> <p>Від чого руйнується ґрунт та як його охороняти, запобігаючи руйнуванням.</p> <p>Значення і охорона ґрунтів.</p>	<p><i>називає</i> склад ґрунту, живі організми, які мешкають у ґрунті (3-4 приклади);</p> <p><i>проводить</i> найпростіші дослідження для виявлення складу ґрунту;</p> <p><i>наводить приклади</i> факторів руйнування та деяких заходів зберігання і захисту ґрунту, позитивного й негативного впливу людської діяльності на родючість ґрунту;</p> <p><i>розуміє</i> значення гірських порід та корисних копалин у господарській діяльності людини; родючість ґрунту як його основну властивість; роль живих організмів в утворенні ґрунту;</p> <p><i>уміє</i> відрізнити гірські породи і корисні копалини рідного краю; досліджувати склад і властивості ґрунту;</p> <p><i>висловлює</i> моральні судження з приводу екологічних проблем, які виникають в результаті необміркованої, необережної людської діяльності;</p> <p><i>обробляє</i> ґрунт і <i>висаджує</i> рослини;</p> <p><i>робить висновки</i> про життєво важливе значення ґрунту для життя, про необхідність збереження й захисту ґрунтів</p> <p><i>застосовує на практиці</i> знання про шляхи покращення родючості ґрунту; необхідність економного й бережного ставлення до корисних копалин і ґрунтів у своїй місцевості</p>
---	---

Практичні роботи:

- ознайомлення з колекцією корисних копалин.
- виявлення складу ґрунту.
- виявлення в ґрунті піску, глини, органічних речовин;
- обробка ґрунту і висадка рослин(тюльпанів, кімнатних рослин тощо);

Навчальний міні-проект.

- «Які корисні копалини є у моєму краї?»

Творче завдання. Як покращити властивості ґрунту?

2.ЗИМОВА КАЗКА

2.1 Вода - джерело життя на Землі

<p>Вода в природі. Вплив Сонця на природу. Світовий океан, його частини.</p> <p>Властивості води.</p> <p>Три стани води.</p> <p>Знаходження води на Землі у трьох станах.</p> <p>Зміни стану води при нагріванні та охолодженні.</p> <p>Випаровування води та перехід водяної пари в рідкий стан. Оподи, їх виникнення: утворення хмар та випадання дощу. Значення опадів (дощу, снігу) для живого на Землі.</p>	<p>Здобувач освіти:</p> <p><i>має уявлення</i> про розподіл води на Землі; розчинні та нерозчинні речовини; опріснення морської води; незамінну роль води для природи і для життя людини, а також руйнівну дію водної стихії; про способи опріснення води; про значення води для судноплавства; утворення ярів, ущелин та печер;</p> <p><i>знає</i> про вплив Сонця на природу Землі й стани води; три стани води, температуру плавлення льоду та кипіння води;</p> <p><i>розуміє</i> вплив Сонця на сезонні явища в природі, як властивості води визначають існування життя на Землі; зміни стану води при нагріванні та охолодженні, обмеженість запасів прісної питної води на нашій планеті; важливість вивчення властивостей води і її</p>
--	--

<p>Лід. Дослідження замерзання води, властивості льоду. Температура плавлення льоду та кипіння води.</p> <p>Кругообіг води у природі. Рух води, підземні води, джерела.</p> <p>Вода – розчинник. Розчинні та нерозчинні речовини. Прісна та морська вода. Розподіл запасів прісної води на Землі. Води на поверхні Землі: болота, струмки, ріки, озера, моря, океани.</p> <p>Вода і життя. Вода - зразок мінливості, «вічна мандрівниця». Вплив людської діяльності на кругообіг води в природі.</p> <p>Використання води людиною. Вода, яку ми п'ємо. Охорона води.</p>	<p>економного використання для практичних потреб людини;</p> <p><i>називає</i> агрегатні стани води, властивості води; температуру плавлення льоду та кипіння води; складові кругообігу води та схему малого кругообігу, види опадів та причини їх виникнення; приклади практичного використання людиною знань про властивості води.</p> <p><i>наводить приклади</i> розчинних та нерозчинних у воді речовин; приклади використання води у побуті; приклади води на поверхні Землі (болота, ріки, озера, моря, океани); природних водойм України;</p> <p><i>спостерігає та виконує</i> деякі досліди, що демонструють властивості води; розчинність речовин, що використовуються у побуті (солі, цукру, соди, муки, крохмалю, піску, глини, повітря ін.);</p> <p><i>пояснює</i> існування води у трьох станах як основну умову існування життя на Землі; виникнення хмар, значення опадів (дощу, снігу) для живого на Землі;</p> <p><i>робить висновки</i> про значення води для життя на Землі та про важливість вивчення властивостей води для практичних потреб людини, про найгостріші екологічні проблеми водних ресурсів своєї місцевості.</p> <p><i>застосовує</i> на практиці знання про розчинні та нерозчинні у воді речовин й інші властивості води; в побуті дотримується правил ощадливого використання прісної води.</p>
<p>Екскурсії до водойм.</p> <p>Спостереження в природі:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ спостереження випаровування та конденсації води; ▪ виявлення властивості води розчиняти речовини. <p>Дослідницький практикум:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ «Як опріснити воду?»; ▪ виявлення води у рослинах та ґрунті. <p>Практичні роботи:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ позначення на контурній карті частин Світового океану; ▪ дослідження розчинності речовин, що використовуються у побуті; ▪ дослідження розширення води під час нагрівання. <p>Навчальні міні-проекти:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ «Модель кругообігу води». <p>Творче завдання:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ дослідження розчинності речовин, що використовуються у побуті; ▪ збір інформації про водойми своєї місцевості, складання їх біографії, елементарного діагнозу (чисте, забруднене, потребує захисту й охорони тощо) 	
<p>2.2 Повітря</p>	
<p>Повітря, його склад та властивості.</p> <p>Розширення повітря при нагріванні, теплопровідність і пружність.</p>	<p>Здобувач освіти:</p> <p><i>має уявлення</i> про склад і властивості повітря та його вплив на природу Землі; про джерела забруднення повітря в своєму докільлі;</p> <p><i>характеризує</i> властивості повітря; власний вклад у збереження природи;</p>

<p>Нагрівання та охолодження повітря над сушею та водною поверхнею.</p> <p>Рух повітря. Виникнення вітру. Вплив вітру на природу Землі.</p> <p>Охорона повітря від забруднення.</p>	<p><i>спостерігає та виконує</i> деякі досліди, що демонструють властивості повітря;</p> <p><i>пояснює</i> причину виникнення вітру;</p> <p><i>знає</i> про розширення повітря при нагріванні, теплопровідність і пружність, особливості нагрівання та охолодження повітря над сушею та водною поверхнею;</p> <p><i>розуміє</i> значення кисню для життя; причини виникнення вітру та його вплив на природу Землі; важливість вивчення властивостей повітря для практичних потреб людини; що повітря над сушею нагрівається і охолоджується швидше, ніж над водною поверхнею;</p> <p><i>називає</i> приклади практичного використання людиною знань про властивості повітря.</p> <p><i>пояснює</i> досліди, що підтверджують погану теплопровідність повітря, його пружність, розширення за нагрівання;</p> <p><i>застосовує</i> на практиці знання про склад і властивості повітря, його охорону від забруднення</p>
<p>Спостереження в природі:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ спостереження за розширенням повітря від нагрівання; ▪ спостереження теплопровідності, пружності повітря. <p>Дослідницький практикум:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ демонстрації та досліди (повітря існує, займає частину простору, розширюється від нагрівання); ▪ «Як змусити вітер працювати?» <p>Практичні роботи:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ виявлення властивостей повітря; ▪ встановлення джерел забруднення повітря. <p>Навчальні міні-проект.</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Виявлення пилу в повітрі та встановлення джерел його забруднення. 	
<p>2.3 Здрастуй, Зимо-чарівнице!</p>	
<p>Зміни, які відбуваються в природі протягом зими: висота Сонця над обрієм, тривалість світлового дня, температура повітря, колір неба та хмар, опадів.</p> <p>Замерзання води(водойм). Лід. Утворення криги та льоду. Дослідження замерзання води, властивості льоду: розширення води за замерзання, плавання льоду у воді.</p> <p>Зима в поезії, музиці, народній творчості</p>	<p>Здобувач освіти:</p> <p><i>називає</i> зимові місяці, зимові зміни в природі: висота Сонця над обрієм, тривалість світлового дня, середня температура повітря;</p> <p><i>наводить приклади</i> творів літератури, мистецтва, народної творчості про рідну природу;</p> <p><i>характеризує</i> особливості замерзання води; властивості льоду; лід як один із станів води зміну стану води при замерзанні;</p> <p><i>спостерігає та описує</i> форму сніжинок, інею, паморозі, бурульок; зимові зміни в природі; <i>з'ясовує</i> умови виникнення інею, паморозі, бурульок;</p> <p><i>фіксує</i> результати спостережень: виконує замальовки, робить записи, складає прості таблиці.</p> <p><i>знаходить інформацію</i> (за завданням вчителя) у підручнику або інших джерелах (енциклопедіях, довідниках, науково-популярних виданнях) про природу взимку, обговорює знайдену інформацію;</p> <p><i>презентує</i> виконане творче завдання;</p>

	<p><i>використовує</i> просте лабораторне обладнання (лупу); <i>дотримується</i> інструкцій і правил безпеки життєдіяльності під час спостережень, екскурсій; правил поведінки на льоду під час катання на ковзанах, санках.</p>
2.4 Білий сніг пухнастий	
<p>Сніг - і постійне, і мінливе явище природи. Властивості снігу: білий, утримує в собі багато повітря. Сніговий покрив і його зміни. Значення снігового покриву для ґрунту. Зимові явища: сніжинки, снігопад, хуртовина. Погода взимку (зміна температури, хмарність, опади). Ожеледиця, заметіль. Зимовий календар погоди і природи. Народні прикмети про погоду взимку. Сніг у літературі, мистецтві, народній творчості.</p>	<p>Здобувач освіти: <i>має</i> уявлення про сніговий покрив; <i>називає</i> властивості снігу; приклад народних прикмет про сніг; <i>пояснює</i>, яке значення має сніговий покрив для захисту ґрунту, рослин від суворих умов зими; розуміє причини настання зими, замерзання водойм, утворення криги, особливості зимового життя риб, комах, птахів і звірів; <i>спостерігає та описує</i> сніговий покрив та його зміни, перетворення: сніг - лід, сніг - вода; <i>уміє</i> характеризувати зимові явища в неживій та живій природі, виявляти турботу про тварин взимку, цінувати красу природи і працю людей взимку, заповнювати зимовий календар погоди і природи; <i>фіксує</i> результати спостережень: виконує замальовки, робить записи, складає прості таблиці <i>застосовує</i> знання народних прикмет про погоду взимку, підгодовує птахів, знання про природу взимку для розв'язання навчальних і життєвих ситуацій.</p>
2.5 Зимові зміни	
<p>Зміни в рослинному світі взимку. Зимовий ліс. Деревя взимку. Зимові зміни в житті диких і свійських тварин: пристосовування до суворих умов погоди, харчування. Що змінюється в житті людей взимку. Зимовий народний календар</p>	<p>Здобувач освіти: <i>називає</i> зимові зміни в житті диких і свійських тварин, зміни в житті й діяльності людей, зимові свята; <i>пояснює</i>, як тварини пристосовуються до суворих погодних зимових умов, чим харчуються; <i>наводить приклади</i> змін у рослинному і тваринному світі (3-4 приклади); <i>спостерігає та описує</i> зимові зміни в природі; хвойні рослини своєї місцевості; зимуючих птахів своєї місцевості; <i>фіксує</i> результати спостережень; <i>робить висновки</i> про необхідність допомоги тваринам узимку, <i>шукає</i> інформацію (за завданням вчителя) у підручнику або інших джерелах (енциклопедіях, довідниках, науково-популярних виданнях) про природу взимку, бере участь в обговоренні здобутої інформації; <i>обговорює в групі</i> результати спостережень за природою взимку; заходи щодо охорони тварин; охорони первоцвітів; <i>презентує</i> виконане творче завдання.</p>
Екскурсії:	

- до зимового лісу, до парку для спостережень за зимовими явищами природи;
  - на вулиці міста, села для спостереження змін у житті людей взимку.
- Спостереження в природі:**
- зимових прикмет (висоти Сонця над обрієм, зміни тривалості світлового дня, видів хмар, опадів, змін кольору неба);
  - форм сніжинок; змін снігового покриву;
  - народних прикмет зими в природі за народним календарем;
  - зимових змін у рослинному і тваринному світі;
  - за працею людей взимку.
- Дослідницький практикум:**
- «Чому виникають іній на ґрунті і траві?»;
  - «Чому виникає паморозь на гілках дерев, бурульки на дахах?»
- Практичні роботи:**
- вивчення властивостей снігу; складання таблиці властивостей снігу;
  - спостереження перетворень: сніг - лід, сніг – вода;
  - конструювання сніжинок та складання альбому сніжинок;
  - вимірювання глибини снігового покриву;
- Навчальні міні-проект.**
- виготовлення годівниць для тварин та підгодовування тварин.

3. ЛЮДИНА ТА ЇЇ ОРГАНІЗМ

<p>Чим відрізняється людина від інших живих істот?</p> <p>Людина - частина природи. Організм людини та основи його будови. Системи органів тіла людини та їхнє значення для життя людини.</p> <p>Опорно-рухова система. Будова кістяка. Перша допомога при його ушкодженнях. Постава. Профілактика захворювань опорно-рухової системи. М'язи, їх значення для організму. Тренування м'язів.</p> <p>Кровоносна система. Кров, її значення для організму. Кровообіг. Кровоносні судини. Перша допомога при кровотечах. Робота серця. Пульс. Профілактика серцевих захворювань.</p> <p>Дихальна система. Дихання. Будова органів дихання. Легені. Вплив паління на органи дихання. Найбільш небезпечні захворювання органів дихання та їх профілактика.</p> <p>Травна система. Органи травлення. Травлення і</p>	<p>Здобувач освіти:</p> <p><i>має уявлення про</i> організм людини як єдине ціле, окремі органи, системи органів; про кров, значення м'язів для організму, мозок та його процеси, розвиток мислення, пам'яті, уваги, уяви, значення шкіри, гігієну шкіри; про свій особистий простір; повагу до особистого простору інших людей; свою належність до українського суспільства; необхідність толерантного ставлення між людьми;</p> <p><i>знає будову</i> і функції основних систем органів в організмі людини (опорно-рухової, травлення, дихання, кровообігу, шкіри, органів чуття); значення для організму людини поживних речовин рослинного і тваринного походження;</p> <p><i>розуміє</i> залежність між будовою, функціями органів та систем органів у тілі людини; сутність правопорушень як порушення прав інших людей, міркує на цю тему, наводить приклади;</p> <p><i>наводить приклади</i> захворювань органів дихання, їх профілактики, серцево-судинних захворювань, їх профілактики;</p> <p><i>пояснює</i> необхідність профілактики захворювань; уміє піклуватися про стан свого здоров'я;</p> <p><i>застосовує</i> правила здорового харчування; запобігає виникненню захворювань органів тіла людини;</p> <p><i>обґрунтовує необхідність</i> відповідати за свої вчинки;</p> <p><i>дотримується правил</i> надання першої допомоги при ушкодженнях організму (опіках, обмороженнях, кровотечах), профілактики захворювань дихальної</p>
---	--

<p>харчування. Правила здорового харчування. Шкідливий вплив алкоголю на організм. Профілактика шлунково-кишкових захворювань.</p> <p>Шкіра, її властивості та значення для організму. Гігієна шкіри. Перша допомога при опіках і обмороженні. Загартовування.</p> <p>Органи чуття. Гігієна органів чуття Профілактика їх захворювань. Роль органів чуття у сприйманні навколишнього світу.</p> <p>Мозок. Мислення, пам'ять, увага, уява, їх розвиток.</p> <p>Здоров'я - найцінніше багатство. Здоровий спосіб життя.</p> <p>Суспільство як єдність людських спільнот, їх різноманітність. Відносини людей у суспільстві.</p> <p>Особистий простір людини. Родина. Друзі. Знайомі. Люди професіонали. Незнайомці.</p>	<p>системи, органів травлення, гігієни шкіри, загартовування, правильної постави, тренування м'язів; встановлює основні взаємозв'язки в соціальному житті (між вчинком і наслідком, порушенням правил і відповідальністю); виконує практичну роботу по визначенню пульсу; робить висновки про значення органів для життя людини, про необхідність профілактики захворювань, про необхідність знання правил першої допомоги потерпілим.</p>
<p>Спостереження:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ за роботою органів чуття; ▪ за пульсом; <p>Практичні роботи:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ ознайомлення з розташуванням внутрішніх органів; ▪ ознайомлення зі способами обробки ран; перша допомога при опіках та обмороженні; ▪ складання меню з урахуванням порад правильного харчування; ▪ тренування правильної постави; <p>Навчальний міні-проект.</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Складання маленької «Енциклопедії здоров'я». <p>Практична робота.</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Розв'язання прогностичних задач «Що буде, якщо ...». 	
<h4>4. ВЕСНЯНКИ</h4>	
<h5>4.1 Пробудження природи</h5>	
<p>Весняні зміни, які відбуваються протягом весни: зміни висоти Сонця над обрієм, тривалості світлового дня, температури повітря, кольору неба й хмар, опадів. Перші ознаки весни: танення</p>	<p>Здобувач освіти: має уявлення про весняні явища в неживій природі, льодохід, весняну повінь, весняне життя рослин, сокорух у дерев, зміни у поведінці тварин; називає весняні зміни в природі (висота Сонця над обрієм, тривалість світлового дня, середня</p>

<p>снігів, поява струмків (відлига, льодохід, повінь).</p> <p>Весна в поезії, музиці, народній творчості.</p>	<p>температура повітря), твори літератури, мистецтва, народної творчості про рідну природу;</p> <p>знає ознаки весни в неживій та живій природі, причини настання весняних явищ у житті комах, риб, птахів і звірів;</p> <p>охарактеризувати весняні явища в неживій та живій природі, розпізнавати ранньоквітучі трав'янисті рослини та перелітних птахів своєї місцевості, цінувати красу природи і працю людей навесні, заповнювати весняний календар погоди і природи;</p> <p>спостерігає та описує весняні зміни в природі;</p> <p>фіксує результати спостережень: виконує замальовки, робить записи, складає прості таблиці</p> <p>розуміє значення весняних робіт на городах, полях та садах у рідному краї, необхідність охорони ранньоквітучих рослин, піклування птахів і звірів про своє потомство;</p> <p>застосовує народні прикмети для прогнозування погоди, знання про способи охорони рослин і тварин навесні, на практиці застосовує знання, отримані під час самостійного виконання освітніх проєктів.</p>
<p>4.2 Весна прийшла у світ рослин</p>	
<p>Весняні перетворення в рослинному світі. Ранньоквітучі трав'янисті рослини.</p> <p>Дерево - яскравий представник рослинного світу. Весняне пробудження дерев. Соко рух. Життєвий цикл рослини (дерева): насіння - паростки, бруньки й пагінці - стебло (стовбур), віти, листя, квітки - плоди - насіння. Дерево в житті й діяльності людини: цілющі властивості дерев, деревина - промисловий матеріал. Що загрожує дереву. Дерево в місті. Захист рослин, турбота про ліси.</p> <p>Діяльність людини в природі. Збереження природи. Червона книга України. Червона книга весни. Червонокнижні рослини свого краю.</p> <p>Ліс і дерево у віруваннях різних народів, народній творчості, літературі, мистецтві.</p>	<p>Здобувач освіти:</p> <p>називає весняні перетворення в рослинному світі (3-4 приклади), поширені рослини своєї місцевості, яке в них листя, квітки, плоди, насіння, деякі цілющі властивості рослин, цінних порід дерев; способи розмноження рослин; рослини рідного краю, які потребують охорони; правила поведінки у природі; умови ;</p> <p>характеризує органи рослини;</p> <p>має уявлення про весняне пробудження дерев, соко рух, життєвий цикл дерев;</p> <p>пояснює значення лісу для навколишнього середовища, для місцевості; для чого створена Червона книга України, Державні заповідники, ботанічні сади; значення плодів у розповсюдженні насіння в природі;</p> <p>наводить приклади віршів, квітки - плоди - насіння; розпізнає дерева своєї оповідань про ліс і рослини (дерева): насіння - паростки, бруньки й пагінці - стебло (стовбур), віти, листя, дерева; найпоширеніші плоди і насіння рослин своєї місцевості;</p> <p>дотримується правил поведінки в природі, захисту й охорони дерев і лісів;</p> <p>робить висновки про необхідність розумного, дбайливого використання дерев людиною, про важливість охорони лісів.</p>
<p>4.3 Весні радіє все живе</p>	
<p>Весняні зміни у тваринному світі:</p>	<p>Здобувач освіти:</p>

<p>пробудження комах, повернення птахів з теплих країв, весняні співи птахів, гніздування, виведення пташенят. Свійські та дикі птахи. Охорона птахів.</p> <p>Рослини і тварини луків. Життя прісних водойм влітку.</p> <p>Весняні зміни в житті звірів. Розмноження. Піклування про потомство.</p> <p>Тварини.</p> <p>Різноманітність тварин. Комахи. Риби. Птахи. Звірі (ссавці). Народження та годування малят у тварин.</p> <p>Які зміни весна принесла в життя людей. Людина і зміни в природі. Приклади впливу людської діяльності на зміни в природі й природні процеси.</p> <p>Необхідність погодження потреб і діяльності людини з природою - одне з найважливіших завдань суспільства.</p>	<p><i>називає</i> весняні зміни в тваринному світі (3-4 приклади);</p> <p><i>наводить приклади найпоширеніших</i> диких тварин своєї місцевості; свійських тварин своєї місцевості;</p> <p><i>знає тварини</i> рідного краю, які потребують охорони; правила поведінки у природі;</p> <p><i>описує зовнішній</i> вигляд, характерні особливості представників комах, риб, птахів, звірів (на прикладах і своєї місцевості); зовнішній вигляд і особливості будови комах, риб, птахів, звірів і встановлює їх відмінність;</p> <p><i>характеризує</i> значення диких і свійських тварин в житті людини (на прикладі своєї місцевості); роботу людини з охорони природи;</p> <p><i>спостерігає</i> за пробудженням комах, поверненням птахів з теплих країв, гніздуванням, виведенням пташенят, народженням та годуванням малят у тварин; <i>висловлює</i> моральні судження з приводу екологічних проблем, які виникають у результаті необміркованої, необережної людської діяльності; надає пропозиції щодо запобігання або усунення результатів необміркованої людської діяльності;</p> <p><i>здобуває</i>(за вказівкою вчителя) необхідну інформацію з підручника, інших джерел (енциклопедії, довідники) про тварин і рослин свого регіону, обговорює отримані дані;</p> <p><i>проводить спостереження</i> під час екскурсії «Різноманітність рослин і тварин рідного краю»;</p> <p><i>наводить приклади залежності</i> задоволення потреб людей від природи, в тому числі потреб емоційно-естетичного характеру;</p> <p><i>бере участь в</i> обговоренні вибору оптимальних форм поведінки, спрямованих на збереження природи;</p> <p><i>дотримується правил</i> поведінки в охорони тварин;</p>
<p>Екскурсії:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ ознайомлення з розмаїттям тваринного світу рідного краю. ▪ до лісу, у парк для проведення спостережень за весняними явищами в природі, вивчення порід дерев; ▪ вулицями міста (села) для проведення спостережень за змінами в житті людей весною; ▪ до зоопарку, акваріума, на ферму для проведення спостережень за змінами в житті тварин навесні. <p>Спостереження в природі:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ за весняними явищами в природі (висотою Сонця над обрієм, змінами снігового покриву весною, льодоставом, змінами тривалості світлового дня, видами хмар, опадами, змінами кольору неба); ▪ проростанням насіння; бруньками різних дерев; змінами, які відбуваються з листям без світла; ▪ поверненням птахів з вирію. <p>Практичні роботи:</p> <p>розпізнавання дерев за їх корою, листям, квітками, плодами;</p> <p>виготворення альбому квіток, дерев (малювання, аплікації);</p>	

<p>визначення віку дерева; складання таблиці перших ознак весни; пророщування пшениці, цибулі; складання рецептів корисних вітамінних відварів з плодів рослин (калини, горобини, шипшини тощо), вітамінних весняних салатів; вивчення колекції «Шкідники лісу».</p> <p>Навчальні міні-проекти:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ «Як тварини дбають про своє потомство?»; ▪ «Які легенди про рослини і тварин склали наші пращури?»; ▪ «Книга скарг природи».
---

4 клас

(4 години на тиждень, всього 140 годин)

Зміст навчання	Очікувані результати навчання здобувачів освіти
1. НАША ПЛАНЕТА - ЖИВИЙ СВІТ	
1.1. Рослини	
<p>Світ рослин. Значення рослин для життя на Землі. Різноманітність рослин.</p> <p>Вода, світло, тепло в житті рослин. Однорічні, дворічні та багаторічні рослини. Хвойні, листяні та квіткові рослини. Умови розвитку рослин. Пристосування рослин до умов середовища (світло, тепло, вода, родючість ґрунту).</p> <p>Які органи мають рослини? (Корінь, стебло, листя, квіти, насіння). Корінь, його функції, різновиди. Стебло(стовбур) – опора для рослин. Листя, його різноманітність, функції листка. Квітки, плоди, насіння в різних рослин, їхні функції. Розмноження квіткових рослин. Рослина – цілісний організм. Сонце, повітря і вода в житті рослин.</p> <p>Рослинництво. Культурні та дикорослі рослини. Хлібні, овочеві, фруктові рослини. Охорона рослин. Червона книга України (Рослинний світ).</p>	<p>Здобувач освіти:</p> <p><i>називає</i> органи рослин; <i>знає</i> способи розмноження квіткових рослин; про Червону книгу України; <i>наводить приклади</i> культурних рослин своєї місцевості рослин, які охороняються державою, органів різних рослин; <i>пояснює</i> значення рослин для життя на Землі, значення води, світла і тепла в житті рослин; пристосування рослин до умов існування; роль ботанічних садів у справі охорони природи; свою роль в охороні природи рідного краю; <i>має уявлення про</i> різноманітність рослин на Землі, про поширення плодів і насіння про взаємозв'язок всіх органів рослин, про те, що рослина – цілісний організм; <i>дотримується</i> правил екологічного спостереження за рослинами; <i>спостерігає та описує</i> будову рослин, випаровування води листям, різноманітність насіння та плодів; <i>порівнює</i> рослини різних видів; <i>розуміє</i>, чому дітям не можна збирати гриби; значення плодів у розповсюдженні насіння; <i>робить висновки</i> про значення рослин для життя на Землі, про взаємозв'язок рослин з іншими живими організмами.</p>

Екскурсія до парку, теплиці, ботанічного саду для ознайомлення з різноманітністю рослин.

Спостереження в природі. Порівняння рослин одного виду та різних видів між собою.

Практичні роботи:

- ознайомлення з органами рослин;
- визначення віку дерева;
- дослід «Дихання листків»;
- дослід «Випаровування води з листя та насіння»;
- ознайомлення з плодами та насінням різноманітних рослин;
- збирає плоди й насіння рослин для годівлі птахів узимку;
- ознайомлення з будовою насіння.

Навчальні міні-проекти:

- «Рослини, соки яких ми вживаємо»;
- «Я пророщую насіння»;
- гра-вікторина «Подорож у минуле рослин».

Творче завдання. Карикатура на тему: «Як не треба поводитися в лісі».

2. НАША ПЛАНЕТА - ЖИВИЙ СВІТ

2.1. Тварини

Різноманітність тварин на Землі. Безхребетні тварини (загальна характеристика). Медузи. Корали. Черви. Комахи. Павукоподібні. Ракоподібні. Молюск. Хребетні тварини. (загальна характеристика). Риби, їх різноманітність. Охорона риб. Земноводні (амфібії). Плазуни (рептилії). Птахи. Охорона птахів. Співочі птахи. Птахи нашої місцевості. Звірі (ссавці), їх різноманітність. Летючі миші – різновид ссавців. Тварини наших лісів. Ссавці – жителі водойм. М'ясоїдні, рослиноїдні, всеїдні тварини. Ланцюги живлення. Пристосування тварин до навколишнього середовища. Розмноження тварин. Тваринництво. Рідкісні види тварин. Охорона тварин. Заповідники. Всесвітній фонд охорони тварин. Червона книга України (Тваринний світ).

Здобувач освіти:
називає, безхребетних і хребетних тварин, ланцюги живлення, рідкісні види тварин;
має уявлення про перелітних і осілих птахів своєї місцевості, різноманітність тварин на Землі, про розмноження тварин;
наводить приклади безхребетних, хребетних тварин, розвитку тваринництва в даній місцевості; наводить приклади тварин із Червоної книги України та тих, хто потребує захисту (в т. ч. під час нересту, сезону виводку потомства);
пояснює відмінність безхребетних тварин від хребетних, значення охорони тварин; роль державних заповідників у справі охорони природи; свою роль в охороні природи рідного краю;
дотримується правил гуманного ставлення до тварин;
спостерігає та описує різноманітність тварин на Землі;
робить висновки про різноманітність тварин у своїй місцевості та на планеті Земля, про необхідність охорони тварин.

Екскурсії на ферму, в краєзнавчий, зоологічний музеї, до зоопарку, акваріума, тераріуму, заповідника для ознайомлення з різноманітністю тварин.

Практичні роботи:

- виготовлення годівниць для зимуючих птахів.

Міні-проекти:

- «Якось усі тварини стали однаковими»;
- «А для чого птахам дзьоб?»;

Творчі завдання:

- hand made (ручна робота): виготовлення (майстрування, ліплення, малювання тощо) на тему «Фантастичні тварини», «Зоопарк фантастичних тварин»;
- монолог-фантазія «Якби я був птахом, то сказав би людям...»;
- казка «Про зайця хороброго» або «Про лисицю довірливу» або «Про доброго вовка» тощо;
- екологічний рейд «Рідній природі – на допомогу».

3. ВСЕСВІТ І СОНЯЧНА СИСТЕМА

3.1 Всесвіт і сонячна система

<p>Світ, в якому ми живемо. Склад Сонячної системи: Сонце, великі та карликові планети, малі тіла. Поняття планета. Рух планет. Земля – планета Сонячної системи. Сонце – найближча зірка до Землі. Значення Сонця для життя на Землі та його вплив на різноманітність природи Землі. Супутники планет. Місяць – природний супутник Землі. Теплові пояси. Добовий і річний рух Землі. Поняття Галактика. Молочний Шлях – наша Галактика. Вигляд Землі з Космосу. Зірки та сузір'я. Велика та Мала Ведмедиця. Полярна зірка. Уявлення давніх людей про Землю та Всесвіт.</p>	<p>Здобувач освіти: має уявлення про давні моделі Всесвіту та сучасні уявлення про нього; про зорі, сузір'я, Молочний Шлях; називає місце людини у природі; планети сонячної системи та деякі їх супутники; розрізнити поняття зорі та сузір'я; теплові пояси Землі; умови, необхідні для життя живих організмів; пояснює: зміни освітленості Землі впродовж року; тривалість доби та року на Землі; характеризує рух планет; умови на планетах Сонячної системи; застосовує знання для задоволення пізнавального інтересу про Землю та інші планети Сонячної системи. робить висновок: про значення Сонця для життя на Землі; щодо ролі людини в збереженні природного середовища на планеті Земля; орієнтується у відповідних для свого віку словниках і довідниках; працює з інформацією у різних формах (текст, малюнок, таблиця, діаграма, схема); пропонує власний маршрут навчального проєкту;</p>
<p>Демонстрації:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ уявлення стародавніх вчених про будову Землі; вигляд Землі із космосу; ▪ планет сонячної системи та їх супутників; ▪ карти зоряного неба. <p>Практичні роботи:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ моделювання сонячної системи; ▪ виготовлення моделі сузір'я; ▪ моделювання розширення Всесвіту за допомогою надувної кульки; ▪ дидактична гра «Доведіть, що Земля обертається навколо Сонця». <p>Орієнтовні навчальні міні-проекти (за вибором):</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ «Пізнаваймо зоряне небо!»; 	

<ul style="list-style-type: none"> ▪ «Світло та тепло Сонця»; ▪ «Наша Земля – мандрівниця»; ▪ «Тасмниця Червоної планети» (про Марс); ▪ «Крижані велетні» (про Юпітер, Сатурн, Нептун, Уран). ▪ «Сестра Землі» (про Венеру). ▪ «За що Плутон вигнали з родини великих планет?» (про позбавлення Плутона статусу великої планети); ▪ «Діяльність людини на Землі»; ▪ Написання есе на тему (за вибором): «Майбутнє планети Земля», «Чи можливе життя на Місяці?», «Чи рухаються зорі?». 	
3.2 План і карта	
<p>Як вивчають Землю.</p> <p>Горизонт, лінія та сторони горизонту. Орієнтування на місцевості за Сонцем, компасом, місцевими ознаками.</p> <p>Зображення місцевості на плані, умовні знаки. Масштаб. Географічна карта, умовні знаки на карті. Робота з планом і картою.</p> <p>Докази кулястості Землі. Глобус і карта. Карта півкуль. Фізична та політична карта.</p>	<p>Здобувач освіти:</p> <p><i>має уявлення про план</i> місцевості, масштаб; <i>розрізняє</i> план і карту;</p> <p><i>володіє елементарними</i> прийомами читання плану і карти, орієнтування на глобусі</p> <p><i>знає</i> способи орієнтування на місцевості, деякі умовні знаки на плані та карті;</p> <p><i>називає місце</i> Землі у космічному просторі; основні та проміжні сторони горизонту; <i>орієнтується</i> на місцевості за Сонцем та місцевими ознаками;</p> <p><i>спостерігає та описує</i> прикмети орієнтування на місцевості;</p> <p><i>визначає сторони</i> горизонту за допомогою компаса;</p> <p><i>застосовує</i> знання про план місцевості і карту для розв’язання навчальних і життєвих ситуацій;</p> <p><i>робить висновки про</i> необхідність вивчення Землі як планети, нашого місця на планеті Земля.</p> <p><i>спостерігає та фіксує</i> результати своїх спостережень;</p> <p><i>дотримується</i> правил складання плану місцевості з урахуванням масштабу і використанням умовних позначок; правил поведінки під час екскурсій.</p> <p><i>застосовує правила</i> поведінки в природі;</p> <p><i>орієнтується</i> у відповідних для свого віку словниках і довідниках;</p> <p><i>працює з</i> інформацією у різних формах (текст, малюнок, таблиця, діаграма, схема);</p> <p><i>пропонує власний</i> маршрут навчального проєкту;</p>
<p>Екскурсії:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ визначення сторін горизонту за Сонцем, компасом або місцевими ознаками. <p>Практичні роботи:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ вимірювання відстаней на плані місцевості; ▪ складання плану місцевості; ▪ орієнтування на місцевості. 	
3.3 Наша рідна земля	
<p>Україна на географічній карті світу. Адміністративний устрій України. Київ – столиця України.</p>	<p>Здобувач освіти:</p> <p><i>називає</i> місце народження; адресу на Землі; місто (село), в якому живе, місцевість, у якій знаходиться місто (село), місця знаходження своєї</p>

<p>Місце твого народження. Твоя адреса на Землі: вулиця, місто (село), область, країна. Школа, місце її знаходження, її історія, традиції. Місто (село), в якому ти живеш: у якій місцевості воно знаходиться, як сплановане. Історія міста (села). Визначні пам'ятки культури та архітектури, підприємства, культурні центри, які є в місті (селі). Найбільш гострі проблеми міста (села): екологічні, економічні, соціальні. Майбутнє рідного міста (села).</p>	<p>школи; визначні пам'ятки культури та архітектури, підприємства, культурні центри, гострі проблеми міста (села): екологічні, економічні, соціальні; знає розташування Києва на карті України, міст на карті України; куди дівати сміття; має уявлення про історію виникнення міста (села), населення міста (села), його діяльність, відпочинок; спостерігає та описує проблеми міста (села): екологічні, економічні, соціальні; дотримується правил підтримки порядку і чистоти в місті (селі); фотографує найцікавіші об'єкти природи рідного краю (за можливості); робить висновки про різноманітність і багатство природи України; майбутнє рідного міста (села); прогнозує майбутнє України.</p>
<p>3.4 Чудова земля Україна!</p>	
<p>Форми земної поверхні. Рівнини і гори в Україні і в рідному краї. Різноманітність і багатство природи України: рельєф, корисні копалини. Водойми України, їхнє використання та значення. Природні та штучні водойми: (рівнинні та гірські річки, Чорне і Азовське моря, озера, ставки, водосховища, болота, джерела). Використання та охорона водойм. Грунти України. Охорона ґрунтів. Природні зони України. Мішані ліси. Лісостеп. Степ. Гори. Карпати і Кримські гори. Населення. Міста. Господарство. Майбутнє України.</p>	<p>Здобувач освіти: має уявлення про різноманітність природи України; форми земної поверхні; види водойм; населення України називає назви річок та морів на географічній карті України; природні зони України; рослини і тварин різних природних зон України; спостерігає та описує рідний край (складає вірші, пише твори); знає розташування України на карті; правила збереження природи в рідному краї; розуміє значення корисних копалин, водойм, ґрунтів і лісів для природи та господарської діяльності людини; показує на карті і називає рівнини, гори, водойми, природні зони; використовує географічну карту України й рідного краю для розв'язання навчальних і життєвих ситуацій; дотримується правил роботи з географічною картою; орієнтується у відповідних для свого віку словниках і довідниках; знаходить декілька джерел інформації, порівнює, узагальнює та аналізує її; працює в групах, у парі; створює презентацію за результатами проекту.</p>
<p>Екскурсії:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ вивчення рельєфу місцевості, ознайомлення з його формами, водоймами, рослинним та тваринним світом, ґрунтами рідного краю; ▪ ознайомлення з підприємствами, культурними центрами, історичними пам'ятками свого міста (села). <p>Практичні роботи:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ створення міні-колекції корисних копалин та з'ясування значення копалин 	

для господарської діяльності людини;

- позначення на контурній карті столиці та міст України; основних форм земної поверхні; водойм України;
- практичний експеримент «Що забруднює ґрунт?»;
- «Подорож Україною» з використанням електронних ресурсів (за вибором учителя).

Навчальні міні-проекти:

- уявна подорож до столиці України або інших унікальних міст(сіл) України;
- «Як виникла назва мого міста(села)?»;
- конкурс творчих робіт «Майбутнє України»;
- складання віршів, написання творів про рідний край.

4. МАНДРУЄМО ПЛАНЕТОЮ

4.1 Я -українець, я – європеєць

Україна – незалежна, демократична, правова держава.

Національні та державні символи України. Конституція України (ст.10, ст. 20, ст. 67).

Україна на карті світу. Найчисленніші українські громади в інших країнах світу. Українська діаспора і Україна.

Національні меншини України. Етнонаціональний розвиток України.

Європейський Союз – співтовариство народів Європи.

Волонтерство як добровільна суспільно корисна діяльність.

Здобувач освіти:

усвідомлює себе громадянином України; призначення Конституції України та українського законодавства;

має уявлення про різноманітність країн світу, про місце України на карті світу; про Землю як спільний дім для всіх людей, необхідність толерантного ставлення до різноманітності культур, звичаїв народів;

розповідає про окремі досягнення українців в різних галузях (у науці, культурі, спорті тощо);

розпізнає символіку Європейського Союзу; *орієнтується* у своїх правах і обов'язках;

аргументує значення дотримання правил співжиття в суспільстві, невідворотність відповідальності за порушення законів, прав інших людей;

дбає про пам'ятки природи, історії та культури України.

знає про можливі правопорушення серед дітей, *застосовує* знання про свої права у конкретних життєвих ситуаціях;

бере участь у суспільно корисній діяльності.

Практичні роботи:

- створення фотоколажу або проведення конкурсу малюнків (за вибором): «Україна – рідний край», «Національні і державні символи – уособлення духу народу», «Сім чудес України»;

- складання листа до ровесника-іноземця про свою країну;
- «Україна та її сусіди». Позначення на контурній карті сусідніх країн та їх столиць.

Орієнтовні навчальні міні-проекти (за вибором):

- «Сила від хліба, хліб від землі», «Хліб – символ життя»;
- «Закордонні українці. Етнічні брати і сестри за кордоном»;
- «Я пізнаю Україну», «Визначні місця мого краю»;
- «В яких країнах є українська діаспора?»;
- «Подорожуємо країнами світу та Євросоюзу»;
- «Видатні талановиті українці, яких знає світ»;
- «Винаходи українців, які відомі світові».

4.2 Навколо світу. Країни близькі та далекі	
<p>Природа материків і океанів. Населення Землі. Умови життя на Землі. Материки і океани.</p> <p>Особливості природи Тихого, Атлантичного, Індійського й Північного Льодовитого океанів.</p> <p>Особливості природи материків Землі. Євразія, Африка, Північна Америка, Південна Америка, Австралія, Антарктида.</p> <p>Найбільші та найменші країни світу; розвинені країни світу (назви країн, столиці, площа, географічне положення на карті світу, в яких природних зонах розташовані ці країни, великі міста, населення, господарство).</p> <p>Китай – найбільш густонаселена країна на земній кулі.</p> <p>Держави «великої сімки» та назви столиць цих держав.</p> <p>США – одна з найрозвинутіших держав світу.</p> <p>Японія – країна сонця.</p> <p>Провідні країни Європи – Великобританія, Франція, Німеччина, Італія.</p>	<p>Здобувач освіти: <i>має уявлення</i> про населення Землі, найбільші країни світу та їхні столиці; про розташування країн у природних зонах; <i>називає</i> країни, з якими межує Україна, найбільші та найменші країни світу, природні зони, великі міста, розвинені країни світу; <i>знає особливості</i> природи океанів і материків; <i>показує</i> на фізичній карті світу та називає океани й материки; <i>позначає</i> на контурній карті материки та океани (або користується електронним ресурсом); <i>порівнює</i> природу материків; <i>встановлює</i> взаємозв'язки між географічним розташуванням океанів і материків та особливостями їхньої природи; <i>усвідомлює</i> необхідність охорони природних багатств материків та океанів. <i>працює</i> з інформацією у різних формах (текст, малюнок, таблиця, діаграма, схема); <i>пропонує</i> власний маршрут навчального проєкту; працює в групах, у парі; <i>створює</i> презентацію за результатами проєкту.</p>
<p>Практичні роботи:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ читання карти світу; ▪ позначення на контурній карті назв материків і океанів; ▪ ознайомлення з картою світу, вивчення материків та океанів з використанням електронних ресурсів (за вибором учителя). <p>Орієнтовні навчальні міні-проєкти (за вибором):</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ «Походження назв океанів», «Походження назв материків», ▪ «Розмаїта Африка»; ▪ «Подорож Антарктидою»; ▪ «Цікавий світ Австралії»; ▪ «Такі різні Америки»; ▪ «Ми живемо в Євразії»; ▪ «Земля – планета «Вода» (природа океанів). 	
4.3 Великі експедиції по нашій планеті	
<p>Подорож Марко Поло до Китаю у XIII ст. Відкриття Америки Колумбом у XV ст. Подорож Афанасія Никітіна «за три моря» – до Індії в XV ст. Перша навколосвітня подорож</p>	<p>Здобувач освіти: <i>розповідає про</i> історію подорожі, географію подорожі, про природу відкритої місцевості, заняття населення; <i>наводить приклади</i> розташування країн на карті світу,</p>

<p>Магеллана в XV! ст. Дослідження Тихого океану і відкриття Австралії Джеймсом Куком у XVIII ст. Відкриття Африки Лівінгстоном у XIX ст. Подорож Міклухо-Маклая до Нової Гвінеї в XIX ст. Подорож Пржевальського по Тянь-Шаню й Тибету.</p>	<p>дотримується правил роботи з географічними та контурними картами; спостерігає та описує сучасні зміни місцевості; виконує ілюстрації до подорожей.</p>
<p>План вивчення подорожей (пропонується використання додаткової науково-популярної літератури): історія подорожі; географія подорожі; природа відкритої місцевості; населення, його звичаї, традиції, заняття; як змінилася місцевість з плином часу</p>	
<p>Практичні роботи:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ вивчення географічних карт; ▪ робота з контурними картами: нанесення кордонів країн, корисних копалин, характерних видів рослин і тварин, основних сільськогосподарських культур, великих промислових центрів, екологічно небезпечних зон; ▪ прокладання маршрутів великих подорожей; ▪ оформлення макетів і аплікацій природних зон; ▪ складання гербаріїв, колекцій мінералів, ґрунтів; ▪ виготовлення альбомів ілюстрацій до подорожей. 	